

25

Primitive tider
2023 25. årgang

Primitive tider utgis av Mari Arentz Østmo (redaktør), Svein Vatsvåg Nielsen, Guro Fossum, Isak Roalkvam, Knut Ivar Austvoll og Astrid Tvedte Kristoffersen

ISSN 1501-0430

Primitive
tider

Postadresse:

Primitive tider

Postboks 6727, St. Olavs plass

0130 Oslo

E-post: kontakt@primitive-tider.com

Internett: <https://journals.uio.no/PT/index>

Ombrekk: Redaksjonen

Trykk: Grafisk senter ved Universitetet i Oslo

© CC BY 4.0

Forsideillustrasjon: Utsnitt av Carta Marina. Fra artikkelen «Jakten på Varangermarkedet – søk etter flerkulturelle møter i et samisk landskap» av Marte Spangen og Jan Ingolf Kleppe.

Skrive for Primitive tider?

Primitive tider oppfordrer både etablerte og uetablerte forfattere til å skrive. Vi er interessert i artikler, kommentarer til tidligere artikler og rapporter (enklere, ikke fagfellevurderte tekster). Kanskje blir din artikkel neste nummers debatttema! Send inn ditt manuskript og la det få en faglig og seriøs vurdering av redaksjonen. Husk at hele prosessen kan være tidkrevende, så planlegg i god tid. Innleveringsfrister finner du på våre nettsider. Det er likevel ingen grunn til å vente til siste øyeblikk, send gjerne inn før fristen!

For å lette arbeidet for deg og for oss, er det helt nødvendig at du setter deg godt inn i forfatterveiledningen og følger den. Forfatterveiledningen finner du på våre nettsider:

<https://journals.uio.no/PT/index>

Vi ser fram til å høre fra deg!

Kontakt oss pr. mail: kontakt@primitive-tider.com

INNHOLD

Del I: Fagfelleverderte artikler

- Fordeling av steinalderens løsfunn og boplassfunn i Vestland
Kontraster og konsekvenser for forskning og forvaltning** 7
Knut Andreas Bergsvik, Jostein Aksdal og Victor Lundström
- Jakten på Varangermarkedet – søk etter flerkulturelle møter i et samisk
landskap** 31
Marte Spangen og Jan Ingolf Kleppe
- Sound and Vision Battlescape analysis: Towards a Unified Method for Battle-
field Archaeology** 53
Are Skarstein Kolberg
- Steinhuggermerker i Trøndelag: En diskursanalyse av funksjon og relasjon** 71
Aleksander R. Dreyer Skre
- Her Body, Their Voice – A discussion of women’s reproductive agency** 83
Amanda Pedersen
- It’s Been a Long Time Coming: Anthropogenic impact and faecal biomarkers** 93
Anastasia Bertheussen

Del II: Anmeldelser

- Daniel Groß og Mikael Rothstein, M. (red.) 2023** 105
**Changing identity in a changing World. Current studies on the Stone Age
around 4000 BCE**
Sidestone Press, Leiden. 314 s. ISBN: 9789464261684
Skule O. S. Spjelkavik
- Luc Amkreutz and Sasja van der Vaart-Verschoof (ed.) 2022** 109
Doggerland. Lost World under the North Sea
Sidestone Press, Leiden. 209 s. ISBN: 9789464261134
James Walker
- Margrethe C. Stang and Laura Tillery (eds.) 2023** 113
The Medieval Scandinavian Art Reader
Scandinavian Academic Press, Oslo. ISBN: 978-82-304-0298-6
Carina Jacobsson

Jakten på Varangermarkedet – søk etter flerkulturelle møter i et samisk landskap

Marte Spangen

Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo¹

Jan Ingolf Kleppe

Finnmark fylkeskommune

Innledning

Den 6. mars 1530 skriver Hans Eriksson brev til erkebiskop Engelbrektson for å rapportere at han reiste fra «Slotthet» ni dager etter jul for å handle med russerne. Russerne møtte imidlertid ikke opp fordi de hadde blitt innkalt til «kungen aff Rysseland». Eriksson forteller dessuten at det hadde brutt ut strid mellom de kristne og de hedenske karelerne, slik at disse gruppene heller ikke var representert på handelsmøtet. Kvenene derimot kom som vanlig og hadde med seg 300 rein, og han handlet med dem slik de pleide å gjøre (DN VIII, 623).

Historiker Lars Ivar Hansen mener Eriksson var fogd på Vardøhus. Eriksson rapporterte til Engelbrektson fordi erkebiskopen også var lensherre for Vardøhus len, som geografisk tilsvarte dagens Finnmark. Brevet fra Eriksson har blitt tolket som den tidligste skriftlige beskrivelsen av det som senere kalles Varangermarkedet (Hansen 1990a:140). Erikssons kommentar om at de handlet som de pleide, viser at dette handelsmøtet mellom svenske, norske, russiske, karelske og samiske grupper gikk lenger tilbake i tid enn 1530, men

hvor langt tilbake kan ikke avgjøres utfra denne kilden. Den sier heller ikke noe om nøyaktig hvor møtet fant sted.

Dette eldre Varangermarkedet ble stadfestet ved kongelig forordning i 1688, men opphevet igjen i 1760. Når et nytt marked opprettes i 1830, ble det lagt til dagens bygd i Karlebotn/Stuoravuonna (figur 1). Forskere som har diskutert markedet er imidlertid enige om at det tidligere lå et annet sted i indre Varanger (Niemi 1983; Odner 1992). Den nøyaktige beliggenhet for markedsplassen har ikke avgjørende betydning for en overordnet vurdering av handelsrelasjonene i samiske områder (Hansen 1990a), men den er sentral for en rekke andre problemstillinger. Sikker lokalisering gir mulighet for nærmere undersøkelser som kan gi svar på hvor langt tilbake i tid disse handelsmøtene fant sted, i hvilken grad de foregikk ved samiske boplasser eller på «nøytral» grunn og hvilke aktiviteter de omfattet. Med mer kunnskap om hvordan den konkrete møteplassen var organisert, kan man også vurdere relasjonene og maktfordelingen mellom de ulike gruppene som møttes. Det er disse spørsmålene vi ønsket å nærme oss gjennom en kombinert studie av historiske, toponymiske og arkeologiske kilder

¹ Prosjektet som ligger til grunn for artikkelen ble gjennomført mens Spangen var ansatt ved UiT – Norges arktiske universitet.

Figur 1. Kart over lokaliteter i Karlebotn-området som ble befart med metallsøker og overflaterregistrering i prosjektet (ill.: M. Spangen).

og en spesialtilpasset metode med bruk av metallsøker til overflaterregistrering.

Gjentatte møter mellom mange mennesker for å utveksle varer bør ha avsatt en eller annen form for arkeologiske spor. Vanlig visuell registrering gir likevel begrensede muligheter for å lokalisere en handelsplass i dette hovedsakelig samiske brukslandskapet, siden det er uklart nøyaktig hvilke arkeologiske spor man skal se etter. En samling gammetufter kan like gjerne representere vanlig bosetning som sesongvise markedsopphold. Det kan derimot være relevant å se etter uvanlige tuftetyper som ikke ligner normal bosetning. I andre sammenhenger har dessuten markeds plasser blitt påvist gjennom bruk av metallsøker og funn av diagnostiske gjenstander. På store handelsplasser har man funnet produksjonsavfall, mynt, vektutstyr, og noen ganger depotfunn, løsfunn knyttet til transport og opphold på stedet, for eksempel

hestesko og hesteskosøm, og funn som kniver og lignende (Loftsgarden 2017:49; Krokmyrdal 2021). I Varanger er hestesko og -søm ikke relevante kategorier, da man først tok i bruk hest her på midten av 1800-tallet (Nielsen 1984:96; Nilsen 1990:57). Derimot kan man kanskje finne spor etter sleder og pulker som ble dratt av de mange kjøreneinene som omtales av blant annet Eriksson.

Dette var bakgrunnen for undersøkelsen som ble gjennomført i Karlebotn-området i juni 2022. I samarbeid med arkeologer fra Sametinget/Sámediggi gjennomgikk vi historiske kilder, stedsnavn, gamle kart og analyser av LiDAR-modeller for å definere noen avgrensede områder som kunne være sannsynlige lokaliteter for markedet. Disse ble så befart med overflaterregistrering og metallsøk sammen med arkeolog og detektorist Tor-Ketil Krokmyrdal. Prøvestikk ble kun tatt ved et fåtall utslag på

metallsøkeren og ga dermed et begrenset antall gjenstandsfunn. I dette småskalaprojektet, som ble utført uten ekstern finansiering, var det heller ikke rom for nærmere arkeologiske undersøkelser av sammenhengen mellom metallsøkerutslag, tidsdybde og aktivitetsformer. Undersøkelsen ga likevel interessant informasjon å bygge videre på. Sammenholdt med registrering av kulturminner i områdene og annet kildemateriale, mener vi å ha sannsynliggjort hvor markedsplassen lå på 16–1700-tallet og muligens også tidligere. I tillegg har vi fått nyttig informasjon om de andre områdene som ble befart. Disse viste seg å omfatte bosetningsspor og redskaper, smykker og andre metallgjenstander av ulik karakter som tyder på variert landskapsbruk i forskjellige perioder (Spangen 2023). For å forstå aktiviteten, er det imidlertid viktig å kjenne til de lange historiske røttene og sosiopolitiske forutsetningene for handel og andre kulturmøter i regionen.

Historisk bakgrunn og kontekst

Finnmarks forhistorie er lang, og enorme mengder registrerte hustuffer og andre bruks- og bosetningsspor viser at dette har vært en ressursrik og attraktiv landsdel gjennom hele steinalderen og i tidlig metalltid (Kleppe 2014; Blankholm et al. 2017; Damm et al. 2020). Dette ga grunnlag for utvekslingsrelasjoner med grupper og samfunn over varierende avstander og med tiden også for en kompleks situasjon hvor ulike grupper og maktfaktorer påvirket aktivitetene i landsdelen. Dette bakteppet er viktig for å forstå dannelsen av og aktivitetene på markedsplasser som Varangermarkedet.

Tidlige skriftlige kilder, eksempelvis Ottars beretning fra 800-tallet (Bately et al. 2007; Storli 2018), forteller om hvordan ressursene i regionen ble et viktig grunnlag for de håløyske høvdingenes rikdom og makt i jernalderen gjennom skattlegging av og handel med de samiske gruppene som levde i disse landskapene. Undersøkelser av bosetningsmønstre tyder på at det, til tross for mye samhandling, ble opprettholdt en overordnet kulturell og/eller etnisk grense i landskapet mellom bruks- og bosetnings-

områdene til norrøne og samiske grupper gjennom hele jernalderen, kanskje nettopp for å sikre forutsetningene for samenes produksjon av verdifulle byttevarer (Schanche 1986; Hansén 1990b). Da Hålogaland ble innlemmet i det norske kongeriket i tidlig middelalder, overtok kongen retten til å skattlegge samene. Samene ble likevel ikke regnet som egentlige undersåtter og innbyggere i riket, antagelig blant annet fordi de ikke var kristne. De hadde en mellomposisjon der de både var tilknyttet riket og sto utenfor. Kjerneområdene for samisk bruk og bosetning ble kalt *Finnmørk*. Dette tilsvarte ikke dagens Finnmark, men ble tidlig på 1200-tallet beskrevet som området fra nord for Norge og nedover i innlandet like langt som Helgeland (*Egilssoga*, 14). Samtidig med eller kort tid etter denne nedtegnelsen ble imidlertid kysten av dagens Finnmark kolonisert av norske fiskere som ville utnytte det rike fisket i forbindelse med den økende tørrfiskhandelen til Europa. Senest på 1200-tallet ble fiskevær etablert langs Finnmarkskysten, noe som antagelig førte til nærmere kontakt med den samiske befolkningen i området (Bruun 2011).

Fisket ga den norske kongen en ny inntektskilde, da det allerede på 1000-tallet fantes såkalt «femfiskeavgift», altså skatt på fisket (Ågrip, 58). Det var fremdeles interesse fra norsk side for å kreve skatt fra samene i form av for eksempel pelsverk, men funn i samiske graver og på offerplasser av smykker fra 1000–1200-tallet fra Ladoga-området og andre steder rundt Finskebukta (Makarov 1991; Schanche 2000:323–324) viser at samene i denne perioden forsterker sine eksisterende kontakter mot øst og sørøst. Dette må ses i sammenheng med oppkomsten av bystaten Novgorod som et viktig handelssentrum for spesielt pelshandel, med distribusjonsnettverk for denne luksusvaren både sørøst til Bysants og til Vest-Europa. Fra 1000-tallet og framover fikk Novgorod økende kontroll over områdene nordover mot Kvitesjøen, der bystaten opprettet såkalte pogoster, knutepunkter for handel og skattlegging, i flere områder sør og øst for Kvitesjøen. De brukte lokale folk her som mellommenn i anskaffelsen

av pelsverk fra områder lenger nord og øst. Senest fra midten av 1200-tallet var også sørøstkysten av Kola-halvøya, et samisk område, en del av Novgorods interessesfære og skattland. Samtidig ble karelske grupper involvert i Novgorods handelsnettverk, og med tiden kom de til å representere Novgorods interesser i samiske områder gjennom skattlegging og handel (Hansen og Olsen 2022:144–148). På 1400-tallet skal fem karelske familier ha hevdet retten til å skattlegge og handle med samene, de samme familiene som eide landområdene langs vestkysten av Kvitesjøen ut til elva Varzuga på Kolas sørkyst (Storå 1971:275; Odner 1992:10).

Også i dagens Sverige var det interesse for handel med og skattlegging av samene. I tidlig middelalder omtales de som drev denne virksomheten som kvener. Dette er et omdiskutert etnonym som har vært brukt om ulike grupper opp gjennom historien, senest om nybyggere fra Finland som flyttet til norske områder på 17- og 1800-tallet. I middelalderen synes det å ha betegnet grupper som bodde ved Botnvikene som i tillegg til å utnytte ressurser i utmarka, såkalt eråmark-økonomi, drev utveksling med og skattla samene. Etter 1271 brukes ikke betegnelsen kvener lenger i de svenske skriftlige kildene fra høymiddelalderen. I stedet omtales en gruppe kalt birkarler. Disse fikk kongens beskyttelse for å drive handel med samene i 1328, med formuleringer som tyder på at dette var en eldre tradisjon. Det har derfor vært foreslått at de var en slags omdefinerte kvener som videreførte utvekslingsrelasjonene med samiske grupper (Hansen og Olsen 2022:149–152). Det er disse birkarlene Eriksson omtaler som kvener i sitt brev fra 1530. Birkarlene var bønder som bodde langs kysten ved Bottenviken, men som i tillegg til jordbruk drev regelmessig handel og utveksling med samene i innlandet av dagens Sverige og i Nord-Norge. Historiske kilder tyder på at de hadde faste kontakter og at birkarl-virksomheten oftest gikk i arv innad i en familie, tilsvarende informasjonen om karelske familiers rettigheter. De synes til dels å ha hatt familiebånd til samene de handlet med og kunne

ta seg en «kone» der i tillegg til den de var gift med etter svensk lov (Bergman og Edlund 2016).

Det var altså tre ulike makter i middelalderen med interesser i samiske områder, eller mer konkret med interesse for samiske produkter. I middelalderen var rettigheter til skattlegging og handel viktigere enn territoriell kontroll over de samiske områdene. I avtaler som inngås mellom Norge og Novgorod og Sverige og Novgorod på begynnelsen av 1300-tallet er det derfor noen litt forvirrende opplysninger om grensene mellom partene. Dette skyldes at grensene som beskrives ikke skal forstås som territoriale grenser, men som grenser for overlappende skatteområder. Avtalene skisserer at både Norge og Novgorod kunne skattlegge samene mellom Ponoj helt øst på Kolahalvøya og Lyngstuva i Nord-Troms. I tillegg hadde svenskene skatterettigheter i deler av dagens Finnmark. Samene her ble dermed skattlagt og hadde handelskontakter med tre parter, mens samer i flere andre områder ble skattlagt av to av partene (Hansen og Olsen 2022:156–161). Etter alt å dømme foregikk innkreving av denne skatten i kombinasjon med handel på ulike møteplasser i samiske områder.

Til tross for disse inngåtte avtalene, var fordelingen av rettigheter hverken uproblematisk eller uten konflikter. Islandske annaler forteller om en rekke angrep på Nord-Norge fra russere og kareler mellom 1250 og 1444, mens andre kilder viser at det også ble foretatt raid mot russerne fra norsk og svensk side (Storm 1977:70, 73, 483–484; DN 1847, 670; Hansen 1996:31–95). Sannsynligvis er det i denne konteksten vi må forstå den norske kongens anleggelse av kirke og forsvarsverket Vardøhus på Vardø, dagens Norges nordøstligste punkt, tidlig på 1300-tallet. Det var en demonstrativ manifestasjon av den norske kongen og den katolske kirkens tilstedeværelse i opposisjon til Novgorods og den ortodokse kirkens økende innflytelse i nordområdene (Hansen og Olsen 2022:155).

I samme tidsrom opprettes det en rekke såkalte mangeromstuffer langsetter kysten i Finnmark, Nord-Troms og på Kola-halvøya. De har blitt tolket som fortifiserte stasjoner for handel og skatteinnkreving som ble bygd og brukt på

12–1400-tallet og delvis på 15–1600-tallet av representanter fra flere land og makter, deriblant norske eller skandinaviske, russiske, samiske, og muligens islandske og andre aktører (Olsen et al. 2011; Henriksen 2016). Det er observert mulige eroderte rester av en slik mangeromstufte på øya Skjåholmen/Várjavuonsuola innerst i Varangerfjorden (Henriksen 2016:124–126), det vil si nært sannsynlige lokaliteter for det eldre Varangermarkedet (se under).

På 1400-tallet er det for øvrig noe uklart hva som foregår i Finnmark. Den norske kongen synes ikke å kreve inn skatt fra samene etter 1310/1311, og det har vært foreslått at området var under russisk kontroll (Bratrein 2004), selv om dette nok er en litt dristig tolkning av de få historiske kildene vi har. De arkeologiske kildene i Øst-Finnmark tyder på ekstensiv villreinjakt, med massive fangstsystemer på eidet mellom Tanaelven og bunnen av Varangerfjorden. Nye undersøkelser de siste årene har avdekket rundt 1500 fangstgroper og en lang rekke skyteskjul, røyser og lagergroper. En gruppe på 16 tufter på et platå på fjellet Gollevarre like ved dette fangstsystemet er datert til mellom ca. 1200 og 1650 e.Kr. (Munch og Munch 1998; Hansen og Olsen 2022:172). Materiale fra de store møddingene med reinbein og -gevir ved tuftene er nylig datert til 14–1600-tallet (Røed et al. 2018). Denne fangst- og slakteplassen har blitt knyttet til det svært rike kulturminneområdet på Angsnes/Selešnjárga i indre Varangerfjorden, særlig boplassen på Geahčeváinjárga og hustufta 244B, på grunn av den store mengden reinbein som er funnet her. Tufta dateres til første halvdel av 1400-tallet på bakgrunn av funn av en mynt utstedt av den livoniske orden i Reval (Tallinn) i perioden 1400–1420/30 (Odner 2001, Ts. 10701 k, jf. Odner 1994). Registreringer i 2022 avdekket imidlertid tufter og kjøttgjemmer ved et reintrekk på selve Angsnes, noe som kan tyde på at reinbeina på nærliggende boplasser ikke nødvendigvis har kommet fra Gollevarre. Uansett indikerer den massive jakten og myntfunnet viktigheten av utvekslingsrelasjoner. Mynten kan ha kommet til Varanger via russiske eller karelske handelsmenn, eller via birkarler,

som også hadde kontakt med hanseatene i Østersjøen. De sistnevnte seilte nord til Botnsvika allerede i første halvdel av 1200-tallet (Vahtola 1990:164–165; Kuusela et al. 2020:152).

Både den svenske og den norske kongemakten forsøkte å forby utenlandske handelsmenn å handle med befolkningen utenom og nord for henholdsvis Stockholm og Bergen. Mye tyder på at det likevel foregikk direkte handel med Nord-Norge og Nord-Sverige, og ikke bare fra hanseatenes side. Skriftlige kilder forteller om islendinger som handlet med samene på tross av forbudet på begynnelsen av 1200-tallet, da mangeromstufte antagelig ble anlagt, muligens etter islandske arkitektoniske forbilder (Henriksen 2016; Wang 2023:170–172). I 1420 sendes et klagebrev til kong Erik av Pommern fra befolkningen i Hålogaland som sier at de for det første plages med at de må forsvare seg mot stadige angrep fra russere og «hedninger» som dreper og bortfører folk og ikke overholder fredsavtalene som er inngått. For det andre forteller brevet at det denne sommeren for første gang hadde ankommet to store engelske skip til Hålogaland for å handle med befolkningen (DN I, 670). Et funn av en samling av utelukkende engelske mynter fra ca. 1355 på Havnøy i Rødøy tyder imidlertid på langt tidligere direkte kontakt (Bratrein 2006:165), noe som underbygges av sagaer fra 1300-tallet som omtaler engelske skip som er i Vågan i Lofoten for å delta i den nordnorske handelen (Wang 2023:169). De siste ti årene er det gjort fire funn av engelske mynter fra tidlig 1300-tallet på den gamle ladeplassen Lathari i Alta, noe som kan tyde på direkte kontakt mellom England og Finnmark også (Reginiussen 2014; pers. komm. T. P. Schou). Det var likevel først i 1553 at engelskmennene «oppdaget» seilruten videre østover til Kola og Kvitesjøen (Hagen 2004:13–14). Varanger dukker nå opp på engelske og nederlandske kart, men vi har ikke arkeologiske eller historiske kilder som tyder på at de sjøfarende svingte inn i Varangerfjorden og handlet med folk der.

Samtidig får de omkringliggende maktene som hadde interesse av handel med samene mer direkte innflytelse og kontroll i regionen.

Klosteret Solovetsk i Kvitesjøen ble antagelig anlagt i 1423. Med påfølgende utbygging av den ortodokse kirkens infrastruktur i østsamiske områder, fikk kirken økende betydning for handel her. Etter å ha underlagt seg Novgorod i 1478, skal storfyrsten i Moskva ha hatt egne skatteinnkrevere i de samiske områdene, mens karelerne fortsatte å stå for mesteparten av handelen (Johnsen 1922:86; Odner 1992:11). Samtidig får den svenske kongen sterkere kontroll over birkarlene og deres aktivitet. Fra 1554 opererte birkarlene som kongens stedfortredere, og på begynnelsen av 1600-tallet ble de helt integrert i det svenske økonomiske og administrative systemet (Bergman og Edlund 2016). Svenskekongen førte en ekspansiv politikk med mål om å sikre svensk herredømme over kystområdene i nord og dermed en tilgang til havet som hadde både militær og økonomisk betydning. I 1533 hadde Gustav Vasa egne fiskere i Varanger. Det bodde også svensker (kanskje fra finsk område) i Vadsø, og det kan være at stedsnavn vest for Vadsø som Tomaselv, Andersby og (Vestre) Jacobselv stammer fra svenske eller finske nybyggere (Niemi 1983:201, 205; Odner 1992:13–14). På slutten av 1500-tallet gjorde danske kong Christian IV en betydelig innsats for å sikre de dansk-norske interessene i regionen, som blant annet bestod i å kreve toll av alle utenlandske skip som seilte gjennom det man anså som norske farvann. Christian reiste selv inkognito hele veien til Vardø og Kolahalvøya i 1599 for å vurdere situasjonen, noe som anses som et svært dristig tiltak, men som kongen åpenbart fant nødvendig (Hagen 2004). Konflikten om overherredømme over kystlinjen i nord og rettighetene til handel med Russland utløste etterhvert Kalmarkrigen mellom Sverige og Danmark-Norge i 1611–1613. Det var altså ikke slutt på stridighetene mellom ulike parter, men de kan synes å ha fått et mer offisielt preg.

Tilfanget av historiske kilder som angår Finnmark og Nord-Fennoskandia øker betraktelig på 1500-tallet. Vi får nå konkrete opplysninger om markeds plasser der de ulike interessentene møtte samene for handel og mer administrative oppgaver. Rundt 1700 skriver

amtmann Lillienkiold i et historisk tilbakeblikk at mange har hatt interesse av å drive handel i Finnmark og at engelskmennene hadde slike pretensjoner fram til 1601, da de fikk endelig forbud (Lillienkiold 1943:249; Lundh og Sars 1865:646–647). I tillegg var nederlandske handelsmenn i aktivitet fra 1500-tallet og framover, mens flensburgerne var populære handelsfolk som kom med store forsyninger til Øst-Finnmark inntil de fikk forbud i 1648 (Lindenow 1935:148). I følge Lillienkiold var det imidlertid bergenske handelsmenn som sto for de stabile og varige handelskontaktene fra sørvest til Finnmark. I tillegg beskriver han hvordan russiske og til dels svenske handelskontakter har vært et nødvendig supplement, selv om han synes å mene at handelen mot øst og sør bare hadde betydning i visse situasjoner. Derimot nevner han at bergenske handelsmenn fra 1569 hadde lov til å handle med de russiske, noe som ble opprettholdt i 1688 i forbindelse med den kongelige stadfestelsen av Varangermarkedet (Lillienkiold 1943:235–237, se under).

Alt i alt er det liten grunn til å se for seg Finnmark og Nord-Fennoskandia som ødslige områder uten befolkning eller aktivitet i middelalder og tidlig nytid. Det er snarere nærliggende å tenke på det yrende folkelivet på Olaus Magnus' *Carta Marina* fra 1539, der mange av de gruppene og aktivitetene som er nevnt her gjengis (figur 2). Utvekslingsmøter må ha foregått på ulike måter og steder, avhengig av hvem som var involvert og graden av konflikt og maktkamp mellom disse til enhver tid. Det er mot denne historiske bakgrunnen at spørsmålet om opprettelse, lokalisering og organisering av Varangermarkedet er interessant.

Historiske kilder til Varangermarkedet

Som nevnt er brevet til erkebiskopen i 1530 det første skriftlige sporet etter Varangermarkedet. Den neste kjente omtalen finnes i en kongelig forordning av 1571 som omtaler handel på «det ryske Marked udi Finmarken ved Vardhuus» og forbyr andre å starte handelen der før en viss Mads Skel har gjort det første kjøpet på kongens vegne

Figur 2. Utsnitt av en moderne, kolorert versjon av Olaus Magnus' berømte Carta Marina (wikimedia.org).

(Lange et al. 1861:697–698). Historiker Oscar A. Johnsen har antatt at markedet det er snakk om er det som senere ble kalt Varangermarkedet eller Karlebotnmarkedet (Johnsen 1922:225). Etter dette er det stille om saken, før det i 1688 kommer en kongelig forordning om offisiell opprettelse av Varangermarkedet (Lilienskiold 1943:313–314). Antagelig er dette å regne som en sanksjonering av et marked som allerede fantes og hadde vært aktivt i minst 160 år. På 1600-tallet var det i prinsippet borgerne i Trondheim og Bergen som hadde enerett til handel i Finnmark. Den offisielle opprettelsen av Varangermarkedet var en anerkjennelse av at handelen med andre parter, i praksis russiske og svenske handelsmenn, var nødvendig og hensiktsmessig, men måtte reguleres. Kongen ønsket å stoppe de fremmede handelsmennene i å oppsøke lokale handelspartnere der disse bodde eller på andre møtesteder enn Varangermarkedet

(Hansen 1990a:264–265). Da markedet ble lagt ned igjen i 1760, var det delvis fordi man ikke hadde oppnådd denne reguleringen, siden russiske og andre handelsmenn fortsatte å oppsøke andre markeder i regionen også (Johnsen 1922:227–228).

Kildene gir noen beskrivelser av Varangermarkedet. Nils Knag, sorenskriver og fogd i Finnmark, skriver i 1694 at Varangersamene holdt marked 23. januar. Til markedet kom bønder og kjøpmenn fra Vadsø, Kiberg og Vardø tingsteder, samer fra Varanger, Tana og Laksefjord, svenske samer fra Arritsby og russiske samer fra Neiden og Pasvik, russere fra Kola by (Malmis), og en stor andel kjøpmenn fra Torne by (Torneå). De sistnevnte kom med flere hundre rein de selv kjørte og fraktet varene sine med. Fogden kom tilbake fra Malmis og holdt ting og rettssaker om nødvendig, mens presten kom og holdt gudstjeneste i «kongsgammen»

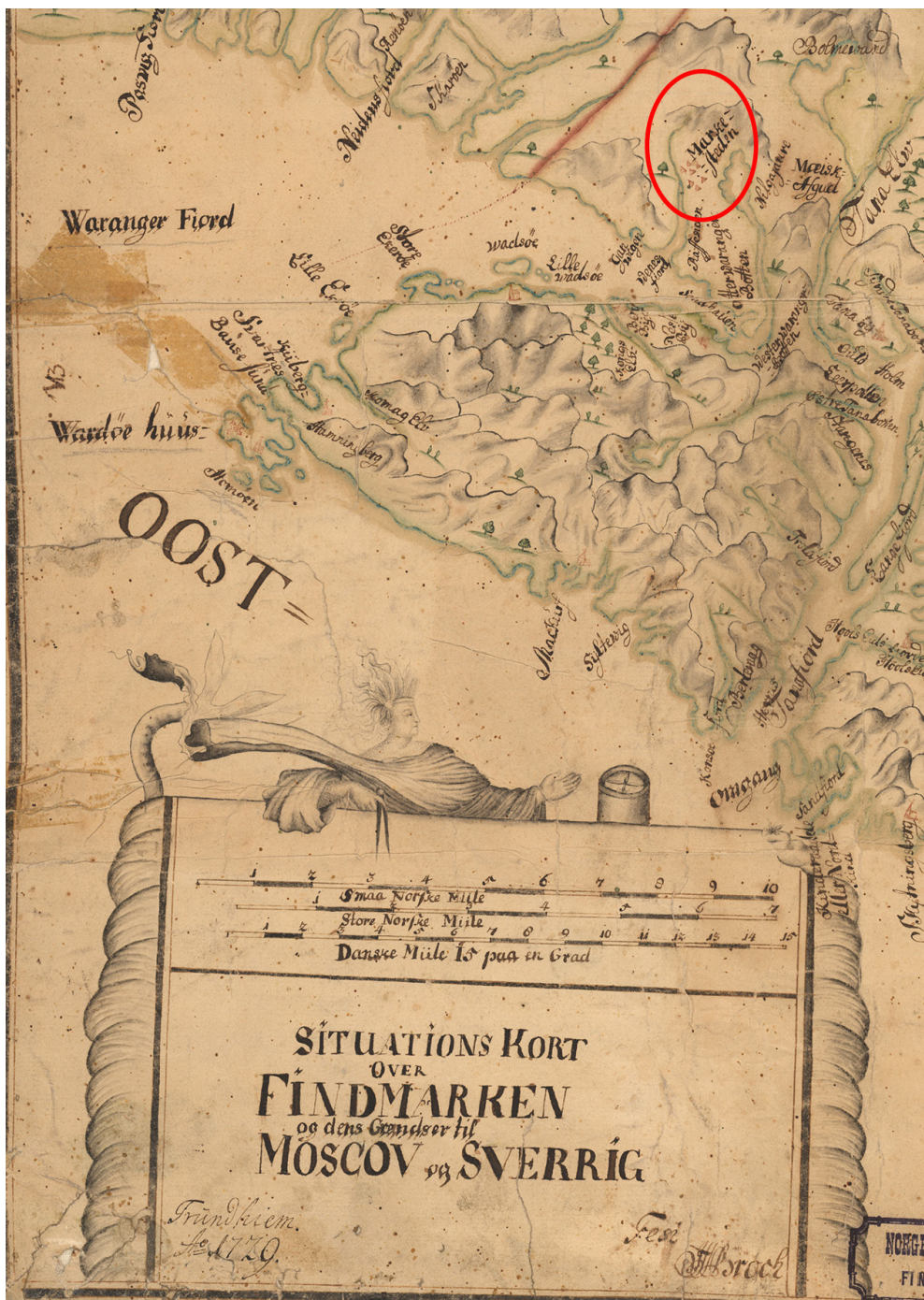
(Knag 1932:22–23). Kongsgammer omtales flere steder og var store gammer øvrigheten brukte når de var i området. Mye tyder på at det var flere langs Varangerfjorden og at lokaliseringen av noen av dem endret seg over tid.

De skriftlige kildene gir for øvrig få holdepunkter for Varangermarkedets beliggenhet, og det har derfor vært flere teorier om hvor det eldre markedet kan ha blitt avholdt. Stedsnavnet Amtmannsgammen/Hearrágoahti noe nordøst for Varangerbotn er velkjent lokalt, og her skal det på et tidspunkt ha stått en gamle til bruk for øvrighet og andre som skulle reise over fjorden (Keilhau 1831:24; Qvigstad og Olsen 1924:255). Vi har imidlertid ikke informasjon som tyder på markedsaktivitet i dette området. Formuleringen i forordningen av 1688 om at markedet skal opprettes på en «beqvem plads» er til lite hjelp og sier ingenting om hvorvidt markedet da ble

flyttet til et annet sted enn der det tidligere ble avholdt. Enkelte opplysninger i de skriftlige kildene indikerer markedets beliggenhet, men disse er vanskelige å tolke på grunn av uklare avstandsgjengivelser fra diverse geografiske holdepunkter som også er unøyaktig angitt, deriblant de nevnte kongsgammene (Qvigstad og Olsen 1924:274; von Westen 1934; Niemi 1983:167; Odner 1992:54). Slik Knag beskriver markedet, virker det som om kongsgammen han omtaler var nært knyttet til selve markedet. Hverken den eller markedet synes å ha ligget i tilknytning til Varangersamenes vinterboplasser, da Knag sier at samene bodde innerst i fjorden, noen ved sjøen og noen lenger inn i landet, men alle så nære at hvis øvrigheten dukker opp i kongsgammen uten forvarsel, kunne 100 mann samle seg på 5–6 timer (Knag 1932:22–23).

Figur 3. Amtskart fra 1700 med avmerking av markedsplassen i Varanger (originalkart av ukjent karttegnner, *Finmarkens amt nr. 1 Afridsing over Finmarken og dens Grendser til Moskov og Sverrig*, kartverket.no, ill. M. Spangen).

Figur 4. Amtskart fra 1729 med avmerking av markedsplassen i Varanger (originalkart av H. J. Broch, *Finmarkens amt nr 6: Situations Kort over Finmarken og dens Grændser*, kartverket.no, ill. M. Spangen).

Amtmann Lillienkiold skriver at Varangermarkedet lå langs Vesterelva/Njiddggu en halv mil fra kongsgammen (Lillienkiold 1942:87), men dette er til begrenset hjelp da det er uklart hva slags mil som refereres og hvor denne kongsgammen var lokalisert. Arkeolog Knut Odner oppgir at Lillienkiold sier markedet ble holdt i et område like ved to fosser og antar at han sikter til Vesterelva (Odner 1992:54–55) og da underforstått fossene Bruggogorži/Vesterelvfossen og Stuorragorži. Vi har ikke klart å gjenfinne opplysningen hos Lillienkiold, men påstanden har gjort at også andre har pekt mot Vesterelvfossen som et sannsynlig sted for lokalisering av kongsgammen og dermed markedet (Nesseby kommune 2019:35, 38; Rasmussen 2016:55). Selv om kart over området fra tidlig 1700-tallet er relativt unøyaktige, er Varangermarkedet konsekvent avmerket noe inn i landet og på østsiden av Vesterelva (for eksempel som på figur 3–4), noe som på overordnet plan overensstemmer med denne beliggenheten. Dette underbygges dessuten av et par stedsnavn: I en fotnote til forordningen av 1688 kommenterer redaktøren Ole Solberg at markedet i den eldste tid ble holdt vest for Karlebotn ved høyden som ifølge ham fremdeles er kjent som Márkanoaive («Markedshaugen»). Her skal det være noen små hustuffer ved en bekk som renner gjennom området, skriver Solberg. Det fremgår ikke hvor informasjonen kommer fra, eller om «den eldste tid» kun viser til 1688 eller enda eldre aktivitet (Lillienkiold 1943:314). Beskrivelsen er imidlertid i tråd med opplysninger fra Isak Saba (1875–1921), en lokal mann som ble den første samiske representanten til det norske Stortinget, og som er kilde til en rekke bevarte samiske sagn. I et av dem skal en kjøpmann til «Karlebotn-markedet» som ifølge Saba på den tiden lå på en liten slette ovenfor dagens Karlebotn. Sletta ble fremdeles på hans tid kalt Markedsplassen. Saba beskriver at Vesterelva rant forbi og at det var en foss like nedenfor markedsplassen (Qvigstad 1927:552), sannsynligvis Vesterelvfossen. På offisielle kart finnes det ikke slike navn i området, men i en nylig opprettet kartdatabase over samiske

stedsnavn i Nesseby, er en høyde rett vest for Karlebotn avmerket som Márkanoaivi/Márkansinnoaivi (báikenamat.no).

Samlet ga disse kildene oss en pekepinn om i hvor det var aktuelt å lete etter den gamle markedsplassen, men vi var også interessert i å teste andre forskeres hypoteser om beliggenheten. Dette var delvis på grunn av muligheten for at markedet kan ha blitt flyttet flere ganger og i eldre tider potensielt vært nærmere knyttet til samenes vinterboplasser. Basert på en russisk beskrivelse av hvor en såkalt pogost, «Varanger lappeby», i indre Varanger lå i 1624 (Broch og Stang 1961:29), en lignende beskrivelse i en norsk skatteliste fra 1601 av hvor den samiske bosetning var lokalisert (Niemi 1983:166), og en (noe unøyaktig) avmerking av en samisk bosetning på et nederlandsk kart fra 1668, har Knut Odner hevdet at den omtalte pogosten må ha vært en boplass på sørsiden av indre Varangerfjord og da mest sannsynlig i Reppen/Reahpen. Ifølge ham var Reppen opprinnelig kjent som Karlebotn, et stedsnavn han knytter til karelerne, som han mener var samenes viktigste handelspartnere på midten av 1500-tallet (Odner 1992:57–58). Han anser altså Reppen som det mest sannsynlige stedet for et handelsmøte. Historiker Einar Niemi har også fremmet en teori om at et tidlig marked lå i Reppen. Han knytter det mer spesifikt til stedsnavnene han gjengir som Gallasnjargbai'ke eller Gallasibai'ke, da han mener stammen betyr «kallenes plass», altså der menn møtes. Dette ble så navnet Karlebotn på norsk, og han hevder, som Odner, at dette navnet først ble flyttet inn i fjordbunnen i forbindelse med opprettelsen av markedet i dagens Karlebotn på begynnelsen av 1800-tallet (Niemi 1983:149–150). Tolkningen bygger delvis på opplysninger i Norske Gaardnavne om at det i «gamle Dage» ble avholdt et marked for skoltesamene sommerstid på «Gallasnjargbai'ke» (Qvigstad og Olsen 1924:250), men det oppgis ikke der hva som menes med gamle dager og både sesong og fokuset på bare skoltesamer stemmer dårlig med andre beskrivelser av Varangermarkedet. I tillegg bygger Niemis tolkning på en forståelse av stedsnavnet som

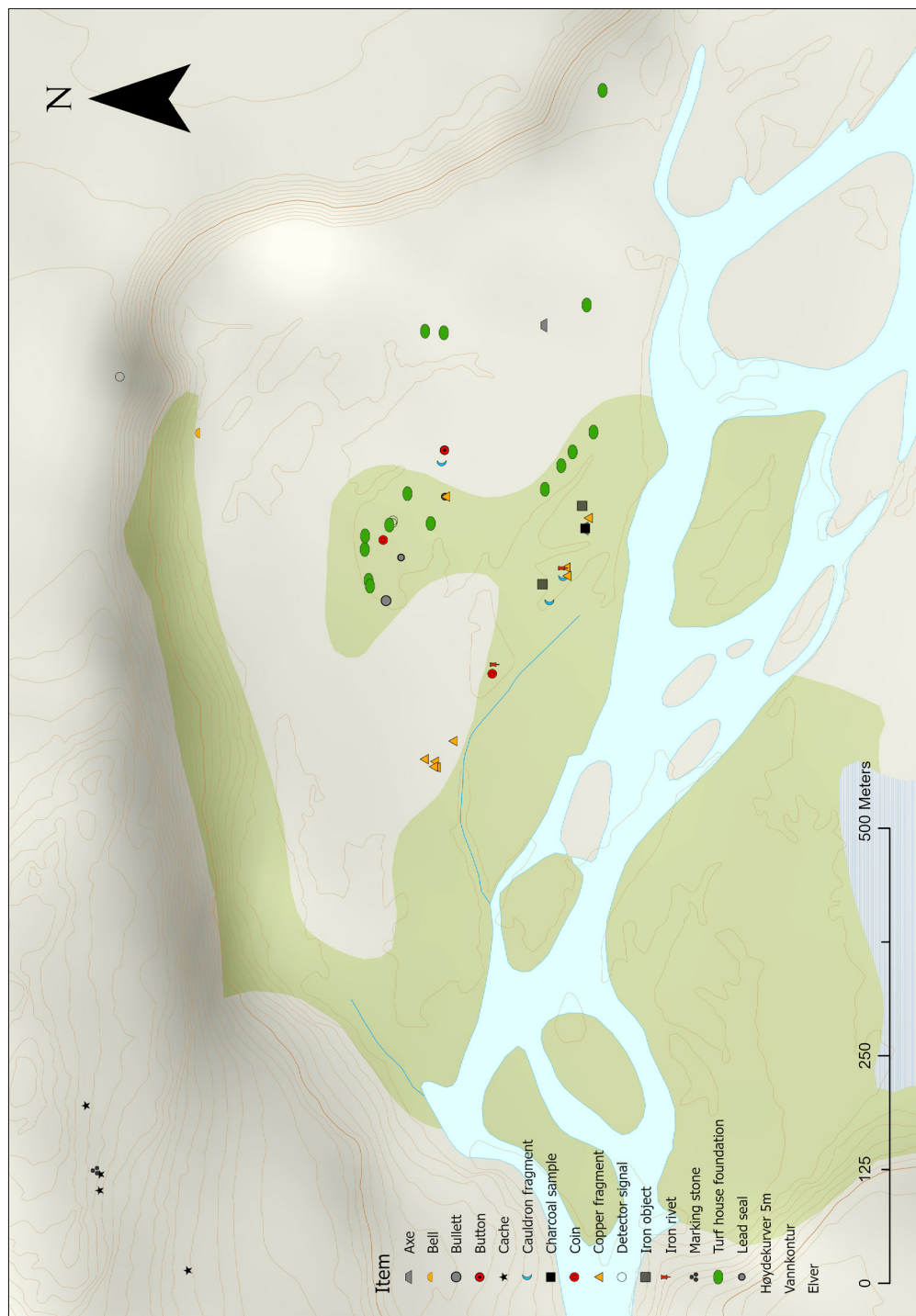
relatert til kaller, noe som ikke stemmer med den nyere standardiserte nordsamiske formen på stedsnavnet, Gállášiiddbáiki (over bukta Gállášiiddgohppi). Forleddet *gállá-* kan bety flere ting, blant annet garn, kål og klippfisk (jf. <http://533.davvi.no>), mens «kall» skrives *gállis*. Niemi mener det moderne stedsnavnet er feilskrevet (pers. komm. 10. des. 2022). I alle tilfelle gjorde disse hypotesene Reppen-området og særlig Gállášiiddbáiki og Gállášiiddgohppi til interessante steder å befare i vår undersøkelse. Med tanke på at eldre handelsmøter kan ha vært relatert til Varangersamenes vinterboplasser, var det grunn til å undersøke slike boplasser i området nærmere. Boplassene kan ha blitt flyttet over tid, men etnografiske kart fra midten av 1800-tallet indikerer vinterboplasser på nord- og østsiden av Vesterelvannet/Njiđggujávri (Friis 1888). På nordøstsiden av vannet er det også en hytteeiendom ved navn Taarneengen. Selv om dette ifølge Norske Gaardnavne er et nytt og tilfeldig navn (Qvigstad og Olsen 1924:253), kan det potensielt assosieres med Torneborgere og utgjorde derfor et interessant spor.

Historiske kilder gir også noen opplysninger om hva som ble utvekslet ved handelsmøtene mellom samer og andre grupper i regionen, noe som kan ha betydning for en arkeologisk identifisering. Historiker Lars Ivar Hansen har kartlagt handelsforbindelsene til ulike samiske grupper på Nordkalotten på 15–1700-tallet, og hvordan samiske grupper utnyttet forskjellene i varepreferanser og pris hos ulike aktører til å få best mulig utkomme av sine produkter (Hansen 1990a, 2006). Når det gjelder handelen i kystregionen fra Porsanger til Pasvik, det vil si inkludert Varanger, viser kildene at samene leverte dun, tørrfisk, tran, laks og pelsverk til det dansk-norske handelsnettverket. De leverte pelsverk og tørrfisk til det svenske nettverket og pelsverk og kobber til det russiske. Fra de dansk-norske handelsmennene fikk de tilbake erter og bønner, visse typer tekstiler («Bofelbay», Firlot, Vaarklede og «ringere klede») og tjære. Fra de svenske fikk de noen spesielle typer tekstiler, og fra handelsmennene på russisk side kom lin, bygg, rug, byggmel og rugmel, gryn,

linekroker, snørekroker og søkker. I tillegg handlet både det dansk-norske og det svenske nettverket med smør, vadmél, spiker og søm, brennevin og penger, mens både det dansk-norske og det russiske nettverket fremskaffet korn, mel, gryn, snøre, liner og angler. Både de svenske og russiske handelsmennene hadde med jernvarer som økser, bor, kniver, sager og høvler, mens alle nettverkene solgte hamp og salt. De svenske skatteoppkreverne som handlet med samene på vegne av både seg selv og kongen, brukte ifølge kildene mest av alt smør som byttevare på 1500-tallet, fulgt av sølv, penger og hamp, mens tekstiler og kornvarer utgjorde en minimal andel av deres byttemidler (Hansen 1990a, fig. 5.11 og 6.28). Disse opplysningene gjelder registrert handel via aktører som også fungerte som skatteoppkrevere. Dessverre vet vi ikke hvilke varettyper og mengder som ble tilført gjennom den private handelen som handelsnettverkene bedrev. Det vi kan si med sikkerhet er at Varangersamene og de andre samiske gruppene som oppsøkte Varangermarkedet var tett integrert i disse nettverkene og avhengige av handelen som foregikk her (Hansen 1990a, 2006).

Feltarbeidet – jakten på Varangermarkedet

Etter gjennomgang av ulike historiske kilder, kart og stedsnavn, og på bakgrunn av egne og tidligere hypoteser, ble et utvalg områder i nærheten av Karlebotn gjenstand for feltundersøkelse. Dette inkluderte testlokalteter som var sammenlignbare i topografi eller arkeologisk karakter med de områdene som stakk seg ut som særlig interessante. Metoden bestod av overflateregistrering og metalløk, med prøvestikk for et mindre utvalg interessante utslag, dog ikke i synlige eller registrerte kulturminner. Med en detektorist på laget som har lang erfaring med å gjenkjenne lydsignalene fra detektoren, var det mulig å begrense prøvestikk til utslag som tydet på metaller og gjenstandstyper som hadde særlig interesse i denne sammenhengen. Dette gjaldt spesielt mynter, vektlodd, produksjonsavfall, og andre mindre ikke-jernholdige gjenstander. Jerngjenstander finnes i mange kontekster

Figur 5. Kart over registreringer på elvesletta ved fjellet Markanoaivi der vi mener det er sannsynlig at Varangermarkedet ble avholdt vinterstid på 1600- og 1700-tallet, muligens også tidligere (ill. M. Spangen).

Figur 6. Oversiktsbilde over elvesletta ved Markanoaivi. Noe til venstre for midten av bildet skimtes den største gammetuften (foto: M. Spangen).

og ville være mindre informative i forhold til markedsaktivitet, men noen jernutslag ble likevel gravd for å vurdere funntyper på de ulike lokalitetene.

Undersøkelsen viste tydelige forskjeller i aktivitetsnivå og -type mellom de befarte områdene (Spangen 2023). De mest omfattende funnene ble gjort på en større elveslette nord for Vesterelva og sør for fjelltoppen Márkanoaivi, der det ble registrert 15–16 gammetufter og svært mange utslag på metalldetektoren (figur 5 og 6). Dette var noe overraskende, da sletta er lavtliggende og gjennomskåret av flere delvis vannførende grøfter. Den er åpenbart flomutsatt, noe som også fremgår av NVEs flomkart. Tuftene ligger på litt høyereliggende områder og lave rygger i terrenget. En av dem var usedvanlig stor, ca. 13x9 meter, med oval eller rektangulær form. Den var omgitt av flere mindre runde

gammetufter. Flere metallsøkersignaler i området rundt ble undersøkt med prøvestikk og ga funn av blant annet en dansk to-skillling fra 1677 og en vareplombe av bly, som ble brukt til å merke tekstiler og andre varer i middelalderen og tidlig ny tid. Diameter på plomben (1,2x1 cm) kan antyde at den er av eldre dato, men vi må avvente konservering for å fastslå om den har noe bevart innstempelt motiv som kan si mer om datering, opphavssted og eventuelt hvilken tekstil- eller annen varetype den har fulgt. Noe sørvest for den enorme gammetufta ble det funnet nok en mynt, en dansk åtte-skillling slått i Gluckstadt for kong Fredrik IV i 1711 (figur 7). Andre funn på sletta inkluderte fragmenter av kobber og kobberblikk, deriblant deler av sammenlappede kobberkjeler (figur 8). Av jerngjenstander ble det gravd et par håndsmidde spikre, en relativt moderne øks av finsk type (pers. komm. I. Figenschau), samt noe

Figur 7. Tor-Ketil Krokmyrdal viser fram 8-skilling fra 1711 som ble funnet på elvesletta ved hjelp av metallsøker (foto: M. Spangen).

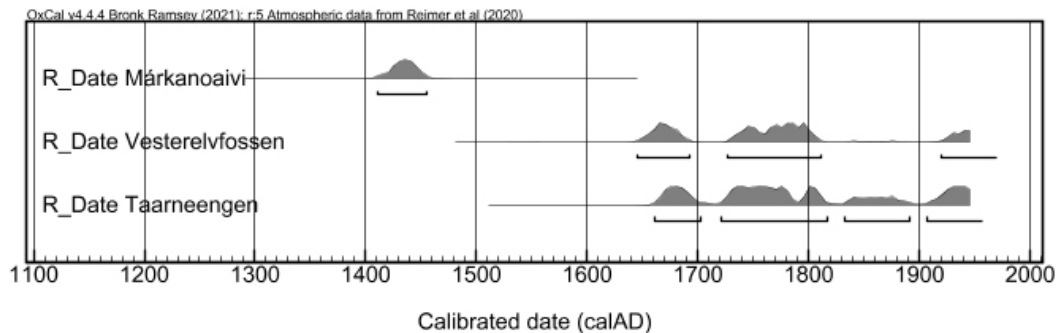
Figur 8. Funn av en bit av sammenlappet kobbergrYTE på elvesletta (foto: M. Spangen).

som ligner et førmoderne økseblad uten hals der denne enden er banket flat, muligens ved en form for gjenbruk. Gjenstanden lå under et tykt kullag, sannsynligvis fra et bål. En kullprøve fra dette har blitt C14-datert til 475 ± 29 BP (Ua-76228), kalibrert 1411–1454 e.Kr. (figur 9).

Om vinteren, når elva fryser og området er dekket av snø, ville det henge naturlig sammen med en myrslette på sørsiden av Vesterelva som kalles Fárppaljeaggi, «Tønnemyra». Navnet kan ha mange opphav, men utfra en hypotese om at det kanskje kunne være knyttet til oppbevaring av handelsvarer, ble også dette området gjennomført. Her var det imidlertid nesten ingen utslag på metallsøkeren og heller ingen synlige strukturer. På to mindre elvesletter rett sørvest for Márkanoaivi var det også svært få utslag på metallsøkeren, og de få funnene som ble tatt opp var moderne jaktpatroner. En topografisk lignende stor elveslette lenger opp langs og på østsiden av Vesterelva, ved sletta Reatkáguolbba,

der de tradisjonelle stiene sørover til Enare i Finland starter, ble gjennomført, men her var det svært få utslag på metalldetektoren og ingen synlige arkeologiske strukturer. En enkeltstående konsentrasjon av utslag ga funn av tre jernnagler, et kobberfragment og et lunula-formet bronseanhang av en østlig type som kan dateres til 900–1200-tallet (Nosov et al. 1992:5, fig. 3:1; Khamayko 2012; Stepanova 2017). Som nevnt er østlige smykker en vanlig funntype i samiske kontekster i perioden 1000–1200 e.Kr., og registreringen tolkes som en midlertidig samisk leirplass fra tidlig middelalder.

For å kunne vurdere om lokaliteten Márkanoaivi skilte seg fra en vanlig samisk boplass, befarte vi en samling runde og rektangulære gammetufter i et skogsområde vest for Vesterelvfossen som tidligere bare var registrert ved hjelp av LiDAR-modeller. Metallsøk ga noen få utslag på jern inne i og utenfor tuftene hvorav to ble undersøkt med

Figur 9. Multiplot av dateringer fra tre ulike lokaliteter som ble befart i prosjektet. Dateringen fra Márkanoaivi er fra et tykt kullag påtruffet rett over et funn av en øksebladlignende gjenstand av jern (ill. M. Spangen).

prøvestikk. Dette ga funn av en fiskekrok, et kobberfragment og en uidentifisert jerngjenstand sammen med en kullkonsentrasjon, antagelig fra et bål. En kullprøve ble C14-datert til 201 ± 29 BP (Ua-76229), kalibrert til 1659–1949 e.Kr. (figur 9). Et prøvestikk like i nærheten ga funn av en kniv. Ingen av funnene er diagnostiske med tanke på mer nøyaktig datering, men alt i alt er utslagene og funnene ganske typiske for en vanlig samisk boplass fra tidlig nytid eller tidlig moderne tid. Et utslag i den ene tuften kan ha vært en mynt, men dette ble ikke gravd, siden det lå inne i et synlig kulturminne.

Befaring av Gállasiidbáiki vest for Reppen, relativt nær dagens vei og bebyggelse, påviste ingen synlige fysiske strukturer og svært få utslag på detektoren. Utslagene ble gravd og bestod av en jernnagle og tre muskettkuler. Sistnevnte er antagelig spor etter jakt på denne sletta på 1800-tallet. Til sammenligning ga undersøkelsen av en liten, vasstrucken eng på hyttetomtene Taarneengen og Løenggen, som ligger lenger inn i landet ved Vestereilvvannet, flere hundre utslag på jern, hvorav de få som ble gravd hovedsakelig bestod av håndlagde spikre og nagler. Mange av dem stammer etter formen å dømme fra kjøretøy (pers. komm. L. Qviström), i denne sammenheng sannsynligvis fra pulker eller sleder. Gjenstandstypen er vanskelig å tidfeste, da man smidde egne spikre og nagler i regionen langt inn på 1900-tallet. På den annen side sier kildene at både det svenske og dansk-norske

handelsnettverket brakte med seg spiker. Et fragment av en jerngryte er tilsvarende vanskelig å bestemme alder og proveniens på. Vi registrerte også en rekke gammetufter, hvorav en påfallende stor gammetuft i den sørlige utkanten av engen. I denne ga metalldetektoren et par utslag som kunne være mynter. En rekke små tufter hadde en uvanlig utforming i samisk sammenheng, da de er kvadratiske med ytre mål på ca. 4x4 meter og uten spor av ildsteder. Gulvflatene var vasstrukne som resten av engen. Dette kan tyde på bruk, kanskje til oppbevaring, vinterstid, da engen ville være frosset, selv om husene må ha blitt bygd i barmarkssesongen. På noe høyereliggende områder rundt engen registrerte vi vanlige runde og ovale gammetufter. Stikk med jordbor i en av disse påviste kull, hvorav en prøve har blitt C14-datert til 167 ± 29 BP (Ua-76230), kalibrert til 1662–1949 e.Kr. (figur 9). Det lange tidsspennet bidrar i liten grad til å tidfeste aktiviteten på stedet, som sannsynligvis har strukket seg over flere århundrer fram til hyttebyggingen her på 1900-tallet.

Diskusjon av funnene

Som beskrevet har flere områder blitt foreslått som mulige lokaliteter for det eldre Varangermarkedet. Basert på våre undersøkelser, mener vi å kunne avvise noen av disse. På grunn av det svært lave antallet funn på Gállasiidbáiki, anser vi det som usannsynlig at det har foregått

markedsaktivitet her. Selv om handelen på en tidlig markeds plass kan ha hatt preg av byttehandel med lite bruk av mynter, betalingsølv, vekter o.l., mener vi at slik repetert aktivitet over tid med mange mennesker og kjøretøy samlet på ett sted burde ha avsatt flere og andre spor av metall enn det som ble registrert her.

Resultatet står i skarp kontrast til de mange utslagene og funnene på hyttetomtene Taarneengen og Løengen ved Vesterelvvannet, men det er påfallende at disse overveiende består av jern, og da særlig nagler. Det behøves nærmere arkeologiske undersøkelser for å kartlegge nøyaktig hva den tilsynelatende intense aktiviteten her har bestått i. Det er også ønskelig å undersøke kontrollfelt i nærområdet med samme metodikk. De små kvadratiske tuftene er verdt en egen undersøkelse, da typen såvidt oss bekjent ikke har blitt studert tidligere. Handelsmenn reiste fra Botnviken til Varanger i sommermånedene også, og i vår kontekst og med tanke på stedsnavnet Taarneengen, kan det være fristende å tenke at husene ble bygd ved slike anledninger for bruk i vintersesongen. De kan imidlertid også ha vært oppbevaringsboder, eller kanskje fundamenter for flyttbare stabbur eller lignende, som vi kjenner til fra andre samiske kontekster.

Funnene på elvesletta nedenfor Márkanoaivi er uvanlige. Vi har ingen eksempler på funn av vareplomber i andre samiske kontekster, og mynt er også uvanlig i boplasskontekster. Under sine omfattende undersøkelser av samiske gammetufter i indre Varanger på 1980- og 1990-tallet fant Knut Odner kun to mynter; en to-kopek fra 1800-tallet og den nevnte middelaldermynten fra Reval (Odner 1992, 2001). Blyplomber i Tromsø Museums samlinger stammer i all hovedsak fra metallsøk i dyrket mark. Den manglende bruken av detektor i forbindelse med undersøkelser av samiske boplasser kan være en årsak til at man ikke har funnet slike gjenstander, da de er små og lette å overse under utgravning. Vi gjorde imidlertid ikke tilsvarende funn med metallsøkeren i de andre gjennomførte områdene i vårt prosjekt, selv om noen av signalene i de synlige kulturminnene kan ha vært fra mynt.

Åtte-skillingen var en relativt verdifull mynt i sin tid. Slike er sjeldne som metallsøkerfunn også i andre områder, noe som tyder på at få var i omløp. Det er derfor påfallende at en slik blir funnet i denne regionen og konteksten (pers. komm. T.-K. Krokmyrdal). Det er imidlertid ikke så merkelig at verdifulle mynter blir funnet her dersom stedet har fungert som markeds plass, da de samiske varene, og særlig pelsverk, var ettertraktede og oppnådde gode priser. De ulike handelsfolkene hadde forskjellige preferanser, men Lillienskiold nevner blant annet at russerne betalte åtte danske skilling for hareskinn (Hansen 1990a:207).

De sammenlappede restene av kobberkjeler viser at disse var verdifulle gjenstander man reparerte i det lengste før de ble tatt ut av bruk, og at kobberet deretter hadde en egenverdi. Historiske kilder forteller at russiske handelsmenn på 1600-tallet i tillegg til pelsverk var svært interesserte i å handle til seg gammelt kobber (Hansen 1990a:207–208). Kobberkjeler var for øvrig en viktig eksportvare fra Sverige i tidlig nytid, i den grad at man opprettet en svensk koloni i Amerika delvis for å kunne selge kobbergjenstander til de lokale urbefolkningsgruppene (Immonen 2013). I likhet med hvordan kobber ble brukt blant grupper i Nord-Amerika, er klipp og biter av kobberplater, delvis gjenbrukt som ornamenter, vanlige funn på samiske bo- og leirplasser tilbake til tidlig middelalder (Henriksen 2019). Kombinasjonen av gjenstandsfunn, utslag og bosetningsspor gjør likevel at elvesletta nedenfor Márkanoaivi stikker seg tydelig ut som et område med mye og særegen aktivitet i forhold til vanlige samiske boplasser. Vår konklusjon er derfor at dette var hovedlokaliteten for Varangermarkedet på 16- og 1700-tallet. Kullet fra tidlig 1400-tallet som ble funnet over en økselignende gjenstand reflekterer enda tidligere aktivitet, men vi kan ikke si ut fra dette ene funnet om aktiviteten var knyttet til handelsmøter så langt tilbake i tid.

Markedsaktivitetens lokalisering og strukturering
Handelsmøter har opp gjennom tidene tatt mange former, og det er lett å ta for gitt at uttrykket marked nødvendigvis er knyttet til et spesifikt sted i landskapet. Vi holdt i utgangspunktet muligheten oppe for at markedsaktiviteten kunne ha blitt flyttet rundt i landskapet, eller ha vært knyttet til de samiske vinterboplassene i området. Etter undersøkelser mener vi imidlertid at den sikreste plasseringen for utvekslingen sannsynligvis er på den undersøkte sletta ved Márkanoaivi. Det er selvfølgelig mulig at dette var en vinterboplass for lokale samer også utenom markedstiden. Det må gjøres nærmere arkeologiske undersøkelser av tuftene for å kunne avgjøre om de har vært brukt til lengre opphold.

Vårt inntrykk er imidlertid at dette er en lokalitet av spesiell karakter. Det er verdt å merke seg at elvesletta har en spesiell «affordance» (Gibson 1979), altså kvaliteter som i denne kulturelle konteksten innbyr til en særskilt sesongvis bruk. Den oversvømmes om våren og er lite egnet for bosetning og øvrig opphold i sommerhalvåret. I vinterhalvåret vil den derimot jevnes ut av snøfall, med den islagte Vesterelva som en «motorvei» fram til markedet for de som kom fra øst og sør. Også i de andre himmelretningene ville snø og is gjøre ellers myrlendte og delvis vanskelig fremkommelige ruter lette å ferdes på om vinteren. Om vinteren gir den snøkledd sletta et utstrakt område for opphold for mennesker og dyr og for oppbevaring av (sleder med) varer, mens en bratt skrent i nord og øst skjermmer området for uvær og kalde vinder.

Kombinasjonen av boligtyper er også spesiell, med både alminnelige runde gammer og den svært store gammetufta som det er fristende å tolke som en av de omtalte «kongsgammene» i kildene. Noe sørvest for denne viste utslag på metall søkeren og funn fire konsentrasjoner av aktivitet langs en rygg i terrenget, noe som kan tyde på en rekke med fire telt eller leirplasser. Dette ville være i tråd med opplysningen om at handelsmennene fra svensk side (Torne)

opprettet «Tield paa den faste Sne» på «Marcheds-pladzen», altså at de teltet på snøen så lenge de var der (Lilienskiold 1943:315).

Selv om den dansk-norske øvrigheten kan ha krevd oppføring av en stor gamme for gjennomføring av ting, rettsprosesser og gudstjenester, er det ikke sikkert det var øvrigheten som bestemte hvor gammen og resten av markedet skulle ligge. Om vi tar utgangspunkt i at samme markeds plass var i bruk før den kongelige forordningen av 1688, var det sannsynligvis sedvane fra før 1530 som avgjorde lokaliseringen av dette tilsynelatende selvgrodde markedet. På dette tidspunktet var indre Varanger bebodd av samer og antagelig lite underlagt utenforstående territoriell eller administrativ kontroll med unntak av skatting. At et handelsmøte er lagt til et område som ellers ikke har så mange nytteaspekter for den lokale befolkningen, kan tyde på at det var lokale samer som pekte ut sletta nedenfor Márkanoaivi som et sted der tilreisende kunne slå leir med telt eller bygge seg gammer til bruk under markedet. Beliggenheten kan altså ses som et uttrykk for samenes territoriell kontroll i møte med representanter for statsmaktene rundt dem.

At man her møttes til, etter alt å dømme, fredelig samhandling, står i kontrast til de angrepene fra særlig russisk og karelsk side som er beskrevet i kildene helt fram til midten av 1400-tallet. På 14–1500-tallet synes dessuten de fleste mangeromstuftene å gå ut av bruk. Muligens gjelder dette også de sannsynlige restene av en slik tuft på Skjåholmen innerst i Varangerfjorden, cirka en mil øst for Márkanoaivi. Disse nærmest fortifiserte anleggene var kanskje nødvendige i en tid da det stadig skjedde angrep og motangrep mellom de ulike interessentene som ønsket å handle med og skattelegge samene, men så mistet de tydeligvis sin betydning. Det er nærliggende å tenke at dette skyldtes en endret politisk situasjon. De konkurrerende statsmaktene fikk mer direkte kontroll over handel og skatteinnkreving, så vel som administrative og klerikale forhold, samtidig som stridighetene mellom dem ikke fikk utslag i raid mot hverandre i nordområdene, men blant annet slag i Sør-Sverige (Kalmarkrigen). Det var

dessuten offisiell politikk å organisere handelen med samene på spesifikke steder og dermed gjøre den mer formalisert og kontrollerbar.

I motsetning til dette synes handelen og skattleggingen i middelalderen å ha vært basert på personlige relasjoner. Lillieskiold beskriver at handelsmennene fra Torne hadde faste «schyldemænd» blant samene i Varanger som de handlet med (Lillieskiold 1943:315). Samene selv oppfattet etter alt å dømme at de hadde en personlig relasjon til «innkreverne», siden Varangersamene i en undersøkelse i 1600–1601 opplyser til norske myndigheter at de tidligere har betalt skatt til birkarlene, men at dette opprinnelig ble definert som gaver (sjenk) (Johnsen 1922:111; Odner 1992:14). Det er derfor mulig at handel og skattlegging i større grad var knyttet til samenes boplasser i høymiddelalderen, og at det først i sen middelalder og tidlig nytid skjedde en omstrukturering der man i stedet møttes på «nøytral grunn» på en markeds plass.

Interessant nok kan man ane en indre strukturering av markeds plassen ved Márkanoaivi som kan ha vært et ledd i å overholde ro og orden mellom de mange gruppene som møttes. Dette er kjent fra andre markeds plasser eller markeds byer i samiske områder. Etnografen Samuli Paulaharju opplyser at på markedet i Kolari i Nord-Finland var handelsmenn fra Tornio plassert på sør- og vestsiden av det firkantede markeds området, mens karelere og russere holdt til på østsiden (Paulaharju 1923; Äikäs et al. 2021:135). Markeds byene Lycksele og Arjeplog i den svenske lappmarken ble etablert på 1600-tallet og hadde adskilte boområder i henhold til beboernes etniske bakgrunn som samiske, svenske eller finske (Nordin 2020:121, 234–236). På elvesletta ved Márkanoaivi har antagelig topografien hatt betydning for hvor man slo seg ned, men det er interessant at man har ulike soner med bebyggelse, der de antatte teltleirplassene ligger på rekke i et område, en rekke tufter i et annet område, og en klynge tufter i området rundt den store «kongsgammen». I tillegg ble det registrert to gammetufter i et annet område lenger øst og ytterligere en helt i den østlige utkanten av sletta.

I et samisk sagn fra Varanger fortelles det om en noaide (samisk «sjaman») som sendte sønnen sin til markedet med smør og laks. Poenget i historien er at han på grunn av farens noaide-krefter ikke behøvde passe på at sledene hans med salgsvarer ikke ble stjålet, men i denne sammenheng er noen mer prosaiske opplysningene de mest interessante: Sønnen ankommer markedet sent på kvelden og går han fra sledene for å slippe kjøreirene sine «ut i marken på beite», før han går inn i et hus for å sove (Qvigstad 1927:435). Det virker nærmest som om han finner seg en soveplass litt tilfeldig, selv om formuleringen også kan sikte til at han går innendørs og dermed ikke har oversikt over hva som skjer ute på markeds plassen. Det virker likevel sannsynlig at han visste hvilke grupper som brukte de ulike husene på markeds plassen, og at han valgte et hus der han var velkommen. De historiske kildene opplyser som nevnt at Torneborgerne bodde i telt på snøen, noe som tyder på at husene ikke ble brukt av alle. Det er sannsynlig at Torneborgerne holdt sammen nettopp for å kunne passe på sine varer. Av samme årsak var det kanskje hensiktsmessig for alle grupper å kampere i egne avgrensede områder.

Et viktig spørsmål er hvilke andre aktiviteter enn handel som foregikk på markeds plassen. Foretok alle de ulike partene sin skatteinnkreving her? Eller er den mulige kongsgammen ved Márkanoivi en manifestering av at det i hovedsak var den dansk-norske øvrigheten som utøvde sin makt på Varangermarkedet? Kanskje har russisk og svensk skatteinnkreving og andre offisielle ærend blitt utført andre steder i landskapet, potensielt henholdsvis på Angsnes, der mynten fra Reval ble funnet, og i den store gammen på Taarneengen/Løgengen. Nærmere undersøkelser vil være nødvendige for å avklare disse spørsmålene.

Selv om videre undersøkelser er ønskelig, noterer vi hvor effektivt metalløk, selv med prøvestikk kun på et mindretall utslag, kan bidra til identifisering av interessant aktivitet som ikke har avsatt andre synlige spor i terrenget. Vi mener dette gir grunnlag for ny metodeutvikling. I den

sammenheng må variasjonene i regional og lokal landskapsforståelse tas på alvor. I mange samiske områder og områder i Nord-Norge generelt gjør arealstørrelse, topografi og landskapsbruk at man må tenke annerledes rundt arkeologien enn i for eksempel landbruksområder eller sørligere regioner med stort utbyggingspress. Begreper som innmark og utmark, som brukes i Riksantikvarens retningslinjer for metallsøk, får andre konsekvenser for arkeologien i nord. Dersom utmark skal forstås som en motsetning til innmark i betydningen dyrket mark, består Nord-Norge i stor grad av utmark. På den annen side er den tradisjonelle oppfatning av innmark (*luondo*) og utmark (*meahcci*) i samiske kontekster at disse ikke er dikotomier, men et kontinuum mellom opphold og aktiviteter som utføres nær boliger man vender tilbake til over tid, og opphold og aktiviteter som foregår lengre unna en slik boplass (Schanche 2004). Hvilke og hvor dype spor som er satt i begge kontekster avhenger av mange ulike faktorer, slik at «utmarka» ikke nødvendigvis er mer uberørt enn «innmarka». I Nord-Norge er landskapene dessuten ennå sterkt preget av den enorme militære aktiviteten i landsdelen under andre verdenskrig som gjør «utmarka» her mindre «intakt». Dette er region-spesifikke aspekter som bør være med i en videre vurdering av hvordan metallsøk kan utnyttes i disse områdene for å videreutvikle arkeologien og vår kunnskap om kulturhistorien her.

Konklusjon

Basert på kart og andre historiske kilder, samt det samiske stedsnavnet Márkanoaivi («Markedstoppen») på en fjelltopp vest for Karlebotn i Nesseby, ble vårt søk etter det eldre Varangermarkedet ledet mot en elveslette rett sør for dette fjellet. Befaring av sletta resulterte i funn av en tidligere ukjent tuftesamling, hvorav en svært stor tuft som kan være en slik «kongsgamme» for øvrighetens bruk som omtales i de skriftlige kildene. I tillegg ga metallsøk svært mange utslag, deriblant funn av to mynter fra 16-1700-tallet og en blyplombe (vareplombe), funn som ikke er vanlige i nordsamiske boplasskontekster.

Til sammenligning ga befaring og metallsøk i tilsvarende topografiske områder og tidligere foreslåtte lokaliteter for markedet ikke utslag eller funn av samme type eller omfang. Vi mener derfor å ha identifisert det eldre Varangermarkedet på denne elvesletta.

Markedet var en essensiell møteplass for handel og skattlegging i flere århundrer. Selv om vi ikke kan bevise kontinuitet, antyder en C14-datering og mengden aktivitetsspor at markedet kan ha foregått her fra 1400-tallet fram til det ble nedlagt i 1760. En bekreftelse av dette og dypere forståelse av aktiviteten på stedet er avhengig av nærmere arkeologiske undersøkelser, men den utførte undersøkelsen gir grunnlag for å studere det romlige og sosiale forholdet mellom ulike aktører på markedet. At markedsplassen lå på en elveslette som oversvømmes om våren og har vært lite egnet for annen bruk, kan tyde på at lokale samiske grupper hadde innflytelse på lokaliseringen og sørget for at denne ikke gikk ut over den samiske bosetningen og landskapsbruken i området. Prosjektet eksemplifiserer også hvordan bruk av metallsøker kan være en lite inngripende måte å kartlegge aktivitet i et landskap der det meste fremstår som utmark. Det gir grunn til å tenke nytt rundt bruken av metallsøkere i denne typen kontekster.

Summary

Based on historical, toponymic, and archaeological sources, we believe to have identified the location of the older Varanger market, which was a crucial meeting point in inner Varanger for Saami groups and tradesmen from Norway, Russia, and Sweden from at least 1530 to the closing of the market in 1760. A large river plain southeast of mountain Márkanoaivi ("the Market Hill") by Karlebotn/Stuorruvuonna, was surveyed with metal detector and visual inspection. This resulted in the discovery of 15–16 turf hut foundations, including a very large one that may be the remains of a so-called "King's hut" that is mentioned in the written sources. "King's huts" were used by the authorities for tax collection, court assemblies, and church services, often while markets were held. Only a small number of detector signals were excavated, but the finds included two coins from the late 17th and early 18th centuries and a lead seal, neither of which are common find categories in ordinary North Sámi settlement contexts.

Surveys and metal detecting were subsequently performed in several areas that have been hypothesised to be the

location of the old Varanger market, as well as in areas with similar topography as the river plain beneath Márkanoaivi. The surveys yielded interesting information about landscape use, but none of them resulted in signals or finds of the same character as by Márkanoaivi.

Although we cannot prove continuity, an early 15th century radiocarbon dating at the river plain and the recorded amount of activity, suggest that the marketplace may have been located here from the 15th century until it was discontinued in 1760. The geographical location, topography, and relative uselessness of this area for other purposes, suggest that local Sámi groups influenced where the trade meeting could take place. Confirmation of this and a deeper understanding of the site depend on further archaeological investigations.

The project exemplifies how the use of metal detecting can be a non-invasive way to map activities in a landscape where most of the terrain is uncultivated land. This gives reason to rethink the use of metal detectors in this type of context.

Referanser

- Bately, J., og Englert, A. 2007 *Ohthere's voyages: a late 9th-century account of voyages along the coasts of Norway and Denmark and its cultural context*. Vikingeskibsmuseet, Roskilde.
- Bergman, I., og Edlund, L.-E. 2016 Birkarlar and Sámi – inter-cultural contacts beyond state control: reconsidering the standing of external traders (birkarlar) in medieval Sámi societies. *Acta Borealia* 33(1): 52–80.
- Bertelsen, R. 2009 Vággar, en kortlevd by eller et urbant fiskevær? I *Den urbane underskog. Strandsteder, utvekslingssteder og småbyer i vikingtid, middelalder og tidlig nytid*, T. Gansum, F.-E. Eliassen, og J. Brendalsmo (red.) s. 199–211. Novus forlag, Oslo.
- Blankholm, H.P., Hood, B., og Kleppe, J.I. 2017 1.2 - Northern Scandinavia: Synthesis. I *Human Colonization of the Arctic: The Interaction Between Early Migration and the Paleoenvironment*, V. M. Kotlyakov, A. A. Velichko, og S. A. Vasil'ev (red.), s. 15–22. Academic Press, London.
- Bratrein, H.D. 2004 Russisk okkupasjon av Finnmark på 1400-tallet. *Håløyminne* 21: 373–384.
- Bratrein, H.D. 2006. Engelsk handel i Nord-Norge på 1400-tallet. *Håløyminne* 22: 165–169.
- Broch, O., og Stang, C.S. 1961 *Russiske aktstykker fra det 17de århundrede til Finnmarks og Kolahalvøens historie*. Aschehoug, Oslo.
- Bruun, I.M. 2011 'De bor snart hist, snart her'. Nordnorske fiskevær i middelalder. *Ottar* 286: 54–61.
- Damm, C.B., Skandfer, M. Jørgensen, E. K., Sjøgren, P., Vollan, K. W. B., og Jordan, P. 2020 Investigating long-term human ecodynamics in the European Arctic: Towards an integrated multi-scalar analysis of early and mid Holocene cultural, environmental and palaeodemographic sequences in Finnmark County, Northern Norway. *Quaternary International* 549: 52–64.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum. Oldbreve til kundskab om Norges indre og ydre forhold, sprog, slægter, sæder, lovgivning og rettergang i middelalderen*. Utgitt av C.C.A. Lange, C.R. Unger et al. 1874-2001. 23 bind. Christiania/Oslo. Tilgjengelig på: https://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html.
- Egilssoga oversatt av L. Heggstad, 10. utg. Samlaget, Oslo.
- Friis, J.A. 1888 *Finmarkens amt nr 44-1 sør: Etnografisk kart over Finmarken 1 sør*. Hønefoss: Kartverket. Tilgjengelig på: <https://www.kartverket.no/om-kartverket/historie/historiske-kart/soketreff/mitt-kart?mapId=852>.
- Gibson, J.J. 1979 *The ecological approach to visual perception*. Houghton Mifflin, Boston.
- Hagen, R.B. 2004 Kong Christian IVs tokt til det ytterste nord i 1599: bakgrunn og konsekvenser. I *Kongens reise til det ytterste nord : dagbøker fra Christian IVs tokt til Finnmark og Kola i 1599*, R. B. Hagen og P. E. Sparbo (red.), s. 9–27. Universitetsbiblioteket i Tromsø, Tromsø.
- Hambleton, E., og Rowley-Conwy, P. 1997 The medieval reindeer economy at Gæccevaj'njar'ga 244 B in the Varanger Fjord, North Norway. *Norwegian Archaeological Review* 30(1): 55–70.
- Hansen, L.I. 1990a *Handel i nord. Samiske samfunnsendringer ca. 1550 - ca. 1700*. Upublisert PhD-avhandling. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Hansen, L.I. 1990b *Samisk fangstsamfunn og norsk høvdingeøkonomi*. Novus, Oslo.
- Hansen, L.I. 1996 Interaction between Northern European sub-arctic societies during the Middle Ages : indigenous peoples, peasants and state builders. I *Two studies on the Middle Ages*, M. Rindal (red.), s. 31-95. Norges forskningsråd, Oslo.
- Hansen, L.I. 2006 Sami Fisheries in the Pre-modern Era: Household Sustenance and Market Relations. *Acta Borealia* 23(1): 56–80.
- Hansen, L.I., og Olsen, B. 2022 *Samenes historie fram til 1750*. 2. utgave. J.W. Cappelens Forlag, Oslo.
- Henriksen, J.E. 2016 *Kulturmetode og identitet på Finnmarksysten i tidlig historisk tid: tolkninger basert på arkeologiske analyser av mangeromstuffer*. Upublisert PhD-avhandling. UiT Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Henriksen, J.E. 2019 Trade, Manufacture, Dismantling and Reassembly? Metal Processing and Eastern Ornaments at Brodtkorbnset and Steintjørna. I *In Search of Hearths – A Book in Memory of Sven-Donald Hedman*, P. Halinen og B. Olsen (red.), s. 40–66. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.
- Immonen, V. 2013 Intercontinental Flows of Desire: Brass Kettles in Lapland and in the Colony of New Sweden. I *Archaeologies of Mobility and Movement*, M. C. Beaudry og T. G. Parno (red.), s. 17–30. Springer, New York.
- Johnsen, O.A. 1922 *Finmarkens politiske historie: aktmessig fremstillet*. Dybwad, Kristiania.

- Keilhau, B. M. 1831 *Reise i Öst- og Vest-Finmarken samt til Beeren-Eiland og Spits-Bergen i aarene 1827 og 1828*. Cappelen, Christiania.
- Khamayko, N. 2012 Crescent pendants (lunnitsa) in 11th – 13th century Rus': Pagan amulet or Christian ornament? I *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence*, M. Salamon, M. Wołoszyn, A. Musin, og P. Špehar (red.), s. 503–525. Leipziger Universitätsverlag, Instytut Archeologii i etnologii Polskiej Akademii nauk, Instytut Archeologii Uniwersytetu rzeszowskiego, Kraków/Leipzig/Rzeszów/Warszawa.
- Kleppe, J.I. 2014 Desolate landscapes or shifting landscapes? Late glacial/early post-glacial settlement of northernmost Norway in the light of new data from eastern Finnmark. I *Lateglacial and postglacial pioneers in Northern Europe*, F. Riede og M. Tallaavaara (red.). Archaeopress, Oxford.
- Knag, N. 1932 Matricul oc Beschrifelse ofuer Findmarchen for Anno 1694. I *Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter* 1(1), M. B. Utne og O. Solberg (red.), s. 1–32. Etnografisk Museum, Oslo.
- Krokmyrdal, T-K. 2021 Sandtorg. En vareutvekslingsplass gjennom 1100 år. *Primitive Tider* (23): 7–26.
- Kuusela, J-M., Salmi, A-K., og Äikäs, T. 2020 Hunters, fishers, traders - an archaeological and zooarchaeological perspective on the development of the late iron age and medieval northern fennoscandian trade network. *Estonian journal of archaeology* 24: 141–160.
- Lange, C.C.A., Heiberg, E.O., og Petersen, S. (red.) 1861 *Norske Rigs-Registre; tildeels i Uddrag. B. 1: 1523-1571*. C.C.A. Lange, Christiania.
- Lilienskiold, H.H. 1942 *Speculum Boreale*. I *Finnmark omkring 1700* 2(3), O. Solberg (red.).
- Lilienskiold, H.H. 1943 *Speculum Boreale*. I *Finnmark omkring 1700* 2(4), O. Solberg (red.). Etnografisk Museum, Oslo.
- Lindenow, L. 1935 Lindenow-kommisjonen 1685. I *Finnmark omkring 1700* 1(3), O. Solberg (red.). Etnografisk Museum, Oslo.
- Loftsgarden, K. 2017 *Marknadsplassar omkring Hardangervidda: ein arkeologisk og historisk analyse av innlandets økonomi og nettverk i vikingtid og mellomalder*. Upublisert PhD-avhandling. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Lundh, Otto Gr. og J. E. Sars 1865 *Norske Rigs-Registre tildeels i Uddrag 3: 1588-1602*. Brøgger og Christie's Bogtrykkeri, Christiania.
- Makarov, N.A. 1991 'Eastern' ornaments of the 11th-13th centuries in the Sami areas: Origins and routes. *Acta Borealia* 8(2): 57–80.
- Munch, J.S., og Munch, G.S. 1998 Utgravningene på boplassen på Gålleværri. I *Villreinfangst i Varanger fram til 1600–1700 årene*, Ø. Vorren (red.), s. 106–133. Nordkalottforlaget, Finnsnes.
- Nielssen, A.R. 1984 Animal husbandry among the Norwegian population in Finnmark c. 1685–1705. *Acta Borealia* 1(2): 81–112.
- Niemi, E. 1983 *Vadsøs historie. Bd I, Fra øyvær til kjøpstad (intill 1833)*. Vadsø kommune, Vadsø.
- Nilsen, Ø. 1990 *Varangersamene: boplasser og ressurser*. Nesseby kommune, Nesseby.
- Nosov, E.N., Ovsyannikov, O.V., og Potin, V.M. 1992 The Arkhangelsk Hoard. *Fennoscandia Archaeologica* 9: 3–21.
- Odner, K. 1992 *The Varanger Saami. Habitation and economy AD 1200-1900*. Scandinavian University Press, Oslo.
- Odner, K. 1994 *Rapport. Arkeologiske utgravninger av to hustuffer i Nesseby, Finnmark [med museumsnumre notert for hånd]*. Universitetet i Oslo, Oslo.
- Odner, K. 2001 Trade, tribute and household responses. *Acta Borealia* 18(1): 25–50.
- Olsen, B., Urbańczyk, P., og Amundsen, C. 2011 *Hybrid spaces. Medieval Finnmark and the archaeology of multi-room houses*. Novus Press, Oslo.
- Qvigstad, J. A. og M. Olsen 1924 *Norske Gaardnavne. Oplysninger samlede til Brug ved Matrikelens Revision. 18: Finnmarks amt*. Fabritius, Kristiania.
- Qvigstad, J. A. 1927 *Lappiske eventyr og sagn. 1: Lappiske eventyr og sagn fra Varanger*. Aschehoug, Oslo.
- Rasmussen, S. 2016 Churches in Finnmark County and the Torne Region in the Early Modern Period. I *The Protracted Reformation in northern Norway: Vol. 2: Towards a Protestant north*, S. H. Berg, R. H. Bergesen, og R. E. Kristiansen (red.), s. 151–183. Wehrhahn Verlag, Hannover.
- Reginiussen, A. 2014 Den eldste er over 700 år gammel! *altaposten.no*. Tilgjengelig på: <https://www.altaposten.no/nyheter/i/jzX2K9/den-eldste-er-over-700-ar-gammel> [Sist sett 10. september 2022].
- Røed, K.H., Bjørklund, I., og Olsen, B.J. 2018 From wild to domestic reindeer – Genetic evidence of a non-native origin of reindeer pastoralism in northern Fennoscandia. *Journal of Archaeological Science. Reports* 19: 279–286.
- Schanche, A. 1986 *Nordnorsk jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv*. Upublisert magisteravhandling. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Schanche, A. 2000 *Graver i ur og berg: samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid*. Davvi girji, Karasjok.
- Schanche, A. 2004 Hva er samisk kulturlandskap? I *Samisk forhistorie. Rapport fra konferanse i Lakselv 5.–6. September 2002*, M. Krogh og K. Schanche (red.), Ss. 31–39. Varanger Sámi Museum, Varangerbotn.
- Spangen, M. 2023 *Rapport fra metallsøkerundersøkelse for å lokalisere det gamle Varangermarkedet i Nesseby kommune, Finnmark fylke, 8.-10. juni 2022*. UiT - Norges arktiske universitet, Tromsø.
- Stepanova, I. 2017 *The Burial Dress of the Rus' in the Upper Volga Region (Late 10th-13th Centuries)*. Brill, Leiden.
- Storå, N. 1971 *Burial customs of the Skolt Lapps*. Suomalainen Tiedeakatemia, Helsinki.
- Storli, I. 2018 *Ottars verden. En reiseberetning fra 800-tallet*. Orkana, Stamsund.

- Storm, G. 1977 *Islandske Annaler indtil 1578*. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo.
- Vahtola, J. 1990 Erstreckte sich der deutsche Handel im Mittelalter bis an die finnische Küste am Ende des Bottnischen Meerbusens? *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 38(2): 161–177.
- von Westen, T. 1934 *Ex Topographica Ecclesiastica Findmarkiæ Thomæ. I Finnmark omkring 1700. Aktstykker og oversikter* 1(2), M. B. Utne og O.Solberg (red.), s. 119–133. .Etnografisk Museum, Oslo.